

Het opticienarrest

In de rechtspraak worden grote en kleine zaken berecht, die vaak nauw verbonden zijn met de plaats van handeling. In de rubriek 'De Vindplaats' keren leden van onze redactie of gastschrijvers terug naar de plaats van handeling in een soms meer, soms minder geruchtmakende zaak. Foto's tonen de vindplaats en een toelichting memoreert de uitspraak.

J.S. NAN

Als de heer De Grooth vrij laat in de avond van 20 oktober 1922 binnenloopt bij opticien M.A. Groen, van Groen & Co. Opticiens gevestigd aan de Keizersgracht 506 te Amsterdam (op de hoek met de Leidsestraat), kan hij volgens de overlevering geen hand voor ogen meer zien. Hij zit zonder bril of lofgnet en wenst een nieuwe aan te schaffen, en wel meteen. Opticien Groen, onze verdachte, ziet het belang van de klant in en verkoopt de goede man een bril of lofgnet. En daarmee overtreedt hij het toenmalige art. 9 Verordening op de winkelsluiting te Amsterdam, nu hij zijn winkel toen dus voor het publiek geopend heeft gehad en publiek, met name een man, aanwezig is geweest. Kennelijk is het strafrechtelijk apparaat dan nog niet overbelast, want een strafzaak tegen Groen volgt.¹

In feitelijke aanleg: ontslag van alle rechtsvervolgning

De kantonrechter veroordeelt Groen op 28 februari 1923, maar de rechtbank ontslaat hem op 12 juni 1923 vervolgens van alle rechtsvervolgning. De rechtbank geeft daarbij de volgende motivering: *"waar het voor hem vaststond dat getuige de Grooth (de bij dagvaarding bedoelde man) zonder bril of lofgnet niet zien kon en mitsdien toen in een zoo niet gevaarlijken dan toch in elk geval zeer hulpbehoevenden toestand verkeerde – het ene voor beklagde als opticien maatschappelijke verplichting was de in de onderhavige omstandigheden alleen van hem te verwachten hulp te verlenen; eene verplichting door welke beklagde, appellant, geacht moet worden in zoo sterke mate te zijn gedrongen geworden, dat zijne strafbaarheid ten aanzien van de noodzakelijk daaruit volgende overtreding, gelijk deze hem is telastegelegd, opheft"*. De officier van justitie laat het er echter niet bij zitten en stelt tegen dit vonnis cassatieberoep in.

Advocaat-generaal Tak: geen straffeloosheid voor een goed hart

Ook de advocaat-generaal Tak kan met het resultaat niet leven. Voor hem staat niet vast dat De Grooth niet tot de volgende mor-

gen kon wachten en tijdens winkeltijden een nieuwe bril of lofgnet zou kunnen aanschaffen. Was hij werkelijk reddeloos verloren zonder bril en had hij misschien niet een reservelofgnet? Had De Grooth dus niet gewoon thuis kunnen blijven, in plaats van zich de luxe te permitteren met een auto naar Groen & Co. te komen? Hier is volgens Tak geen sprake van overmacht. Hooguit was het vervolgen van Groen gegeven de omstandigheden wellicht niet opportuun, of zouden deze moeten leiden tot een lagere straf. Maar dat Groen heeft toegegeven aan een goed hart kan naar zijn mening niet tot diens straffeloosheid leiden.

Hoge Raad: overmacht in de zin van noodtoestand

De Hoge Raad volgt zijn advocaat-generaal niet. De rechtbank heeft volgens de Hoge Raad art. 40 Sr geen geweld aangedaan door te overwegen als zij deed: *"dat de Rechtbank den grond voor uitsluiting der strafbaarheid wel niet met zooveel woorden noemt, doch voormelde motivering aantoont, dat de Rechtbank hier een geval van overmacht in den zin der wet aanwezig heeft geacht"*. Volgens de Hoge Raad valt uit de wetsgeschiedenis op te maken dat ook de toestand van nood

¹ HR 15 oktober 1923, NJ 1923, 1329 (Opticienarrest).

onder het wettelijke begrip overmacht valt. Aan valt te nemen dat ons hoogste rechtscollege doelt op de overweging van de wetgever aangaande het wetsontwerp (dan nog genummerd als art. 50 Sr) dat de noodtoestand niet expliciet genoemd hoeft te worden als men "overmigt" niet beperkt tot dwang.² Annotator Simons noemt het oordeel van de Hoge Raad merkwaardig kort gemotiveerd, de juistheid twijfelachtig maar wel van "principele beteekenis".³

Juridische relevantie

De Hoge Raad bepaalt in dit arrest voor het eerst dat ook overmacht in de zin van noodtoestand onder het bereik van art. 40 Sr valt. Dit wordt als een rechtvaardigingsgrond beschouwd. Daarvoor werd alleen de psychische overmacht (*vis compulsiva*) als schulduitsluitingsgrond uit art. 40 Sr gehaald.⁴ Ook de wetsgeschiedenis legt op die variant de nadruk. Al te scheutig was de Hoge Raad niet met het honoreren van een beroep op deze schulduitsluitingsgrond. Een verhongerende bedelaarster (1887) en een straatmuzikant (1913) hadden nog weerstand moeten bieden aan de door hen gestelde drang of kracht vanwege armoede. De Hoge Raad hield er dus strak de hand in.

Na het opticienarrest is nog veelvuldig een geslaagd beroep op overmacht in de zin van noodtoestand gedaan. Zo werd in de rechtspraak van na de Tweede Wereldoorlog verzetstrieden een beroep op noodtoestand toegestaan voor daden begaan tijdens die oorlog, zoals het liquideren van een collaborateur en haar echtgenoot om ontdekking te voorkomen of het stelen van elektriciteit, toen immers gerantsoeneerd, om onderduikers te kunnen herbergen.⁵ Terecht heeft men in die voorbeelden gekozen voor het ene rechtsbelang ten koste van het andere. Een recent voorbeeld van deze rechtvaardigingsgrond is de huisarts die wegens een spoedgeval een snelheidsovertreding maakte.⁶ Ik meld ten slotte dat de Hoge Raad heeft overwogen dat de feitenrechter dient te beoordelen of de feitelijke grondslag van het beroep op overmacht door de verdachte aannemelijk is geworden en hem in dat geval – in de regel – dient te ontslaan van alle rechtsvervolging. Het is daarbij niet in de eerste plaats aan de verdachte om de gestelde feiten aannemelijk te maken.⁷

Instrumentenmaker

Nu de medewerkster van het Stadsarchief Amsterdam Groen niet kon vinden in de archieven aldaar, mag worden aangenomen dat hij niet in Amsterdam geboren is. De zaken zijn goed gegaan; op het raam is op enig moment opgenomen dat er ook een winkel is in Den Haag. De eerste vermelding in het adresboek van Amsterdam dateert van 1900/1901. Hij is dan onder dezelfde naam instrumen-

2 H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht. Deel I*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1881, p. 37b.

3 HR 15 oktober 1923, W 11113, m.nt. DS.

4 Zie daarover ook J. Remmelink, *Mr. D. Hazewinkel-Stringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands Strafrecht*, Amstern: Gouda Quint 1995, p. 295 e.v.

5 Al deze voorbeelden zijn prachtig omschreven door F. Soeteman, *De Hoornse taart en andere rechtsmomentjes*, Raamsdonksveer: Verse Hoeven 2000, p. 65 e.v.

6 Rb. Middelburg 2 december 2002, NJ 2003, 89.

7 HR 17 november 1992, NJ 1993, 267, m.nt. BWVV.

1944

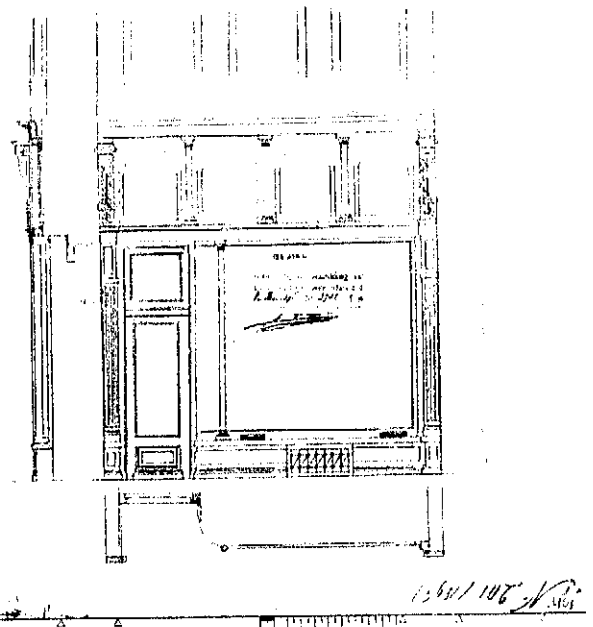

tenmaker aan de Heiligenweg 23. Zijn telefoonnummer is 2654, waaruit maar weer kan blijken hoe weinig telefoonaansluitingen er moeten zijn geweest in die tijd. In het adresboek van 1907/1908 is zijn onderneming gelegen aan de Keizersgracht 506. Ook in die tijd bestond er kennelijk zoiets als nummerbehoud, want het telefoonnummer is hetzelfde gebleven. Hij adverteert zo nu en dan in het adresboek met een kwart pagina en prijst zich als specialist in het vervaardigen van brillen en pince-nez. De beeldbank van het stadsarchief heeft een foto van juli 1972, waarop nog duidelijk te zien is dat de opticienwinkel nog steeds aan de Keizersgracht gevestigd is, dan als Groen Optiek.

De vindplaats: Keizersgracht 506

Voordat onze opticien er zijn winkel vestigde, stond weduwe C. Cossa volgens het adresboek ingeschreven op de Keizersgracht 506. De opticienwinkel heeft er vervolgens tot in de jaren zeventig in gezeten. Daarna is er vanaf 1978 een sportzaak gevestigd, waar ik best reclame voor wil maken nu deze veel producten levert aan Ajaxleden. Het betreft Accent Schoenen en Sport BV. Het is een alleraardigste sportzaak, niet al te ruim, maar met een grote collectie voetbalshirtjes. Aan het plafond zijn door voetballers getekende shirtjes opgehangen, waaronder die van Jari Litmanen, Nigel de Jong en Giovanni van Bronckhorst (niet te verwarren met de raadsheer). Het personeel was aardig en zeer behulpzaam, maar wist mij van de historie van het pand niets te vertellen.

Het pand zelf is monumentaal. Boven de winkel woont de eigenaresse van het pand, een mevrouw van 87. Zij heeft de heer Groen

Bouwtekening 1896

nog gekend, maar kon uiteindelijk niet worden bewogen om een afspraak te maken. Wel mocht ik schriftelijk vragen stellen en zo ben ik via haar dochter op de valreep telefonisch nog wel het volgende te weten gekomen. De heer Groen woonde in Amsterdam boven de winkel, maar van een vestiging in Den Haag wist zij niets af. Groen heeft op een gegeven moment de winkel onder de naam Groen Optiek overgedragen aan de heer Kunst, die werd geholpen door zijn schoonzus. Na de dood van de heer Kunst werd de zaak echter opgedoekt en kwam de huidige sportwinkel in het winkel-pand. Van het arrest uit 1923 wist zij niets, "toen was ik één" heeft zij tegen haar dochter gezegd. Wel kon zij nog een anekdote vertellen over de winkel. Van Groen Optiek was namelijk bekend dat de brillen vaak van de neus gleden, zodat veel klanten nog een keer terug moesten naar de winkel om de bril beter te laten stellen. Dat probleem had men vroeger bij een lorgnet uiteraard niet.

Nu zit naast de winkel een paddoshop. De tijden van het lorgnet en de pince-nez zijn (helaas) niet meer!

Mr. J.S. Nan is advocaat bij Gilhuis Advocaten te Dordrecht. Hij is daarnaast als buitenpromovendus verbonden aan de Universiteit van Tilburg en docent aan de Universiteit Leiden.